

Virtual Space Activism in Social Unrest: Theory and Practice

Shahram. Mahbob Kilidbari¹, Mansour. Sharifi^{2*}, Habibollah. Karimian³

¹ PhD Student, Department of Political Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Iran.

² Associate Professor, Department of Political Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Iran

³ Assistant Professor, Department of Political Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Iran

* Corresponding author email address: sarifim@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Mahbob Kilidbari, S., Sharifi, M., & Karimian, H. (2024). Virtual Space Activism in Social Unrest: Theory and Practice. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 3(5), 154-174.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

Virtual space is a constructed and turbulent realm that, at the beginning of the third millennium, has acted as a catalyst for many social unrests in various countries. Numerous researchers have illustrated the impact of cyberspace on riots, social disturbances, urban uprisings, revolutions, and social movements, yet this process cannot be presented as a dominant theory. On one hand, marginalized and protesting groups can use the internet to expose political and economic corruption, discrimination, political suppression, and governmental inefficiency, and by highlighting these issues, they can seriously challenge the government and its operations. This highlighting of corruption and governmental inefficiency may be considered the most significant function of virtual space in both the mental and objective rebellion of activists. On the other hand, besides mental rebellion, the internet also influences awareness-raising, organization, mobilization, and civil and political conflicts among intellectuals and young individuals. It contributes to the growth and dissemination of democratic values such as participation, freedom of speech, tolerance, and justice, and by altering citizens' perspectives, it provides the groundwork for their political confrontation with structures. Therefore, the importance of this research also lies in the governance of virtual space to moderate the environment influenced by the internet. In this regard, the present study aims to answer the question of whether virtual space and its tools played a role in the formation and expansion of social unrest and the November 2019 protests. Its hypothesis, which posits the influence of virtual space on the formation and expansion of social unrest, is depicted through a combined method using the paradigm theory of virtual networks and Huster Grand's "geographical diffusion" theory. Undoubtedly, this research faces numerous challenges such as novelty and the lack of field data, but the genealogy of social unrest in Iran in this study, utilizing influential sociological variables, the geography of unrest, and the theoretical application of dominant scientific theories in sociology, geography, and psychology through a quantitative-analytical method, presents a unique contribution.

Keywords: Internet, Virtual Space, Social Unrest

EXTENDED ABSTRACT

The phenomenon of virtual space activism has transformed social dynamics, particularly in the context of social unrest, by providing a platform for marginalized voices to challenge political and economic structures. Scholars like Norris emphasize the role of the internet in enabling political dissent and exposing governmental corruption (Norris, 2001). The internet's potential to facilitate mental rebellion, awareness-raising, organization, and mobilization has been widely acknowledged, particularly in contexts where traditional political opposition is suppressed. The 2019 protests in Iran serve as a poignant example where virtual platforms were instrumental in galvanizing public sentiment against economic disparity and political inefficiency. As Milan highlights, the absence of a clear leadership structure and the sudden, radical nature of such protests challenge traditional social movement theories (Milan, 2015). This study explores the interplay between virtual activism and social unrest, focusing on the November 2019 protests in Iran through a quantitative-analytical approach that incorporates sociological, geographical, and psychological variables, framed by the theories of virtual networks and geographical diffusion proposed by Hagerstrand.

The literature on social movements and virtual activism provides a rich theoretical backdrop for understanding the complexities of modern protests. Norris's work on the digital divide underscores the dual role of the internet in both democratizing information and highlighting social grievances (Norris, 2001). Similarly, Vaezi's conceptualization of social movements as networks of informal interactions based on shared identities offers a framework to analyze the decentralized nature of contemporary protests (Vaezi, 2013). However, the transient and sporadic nature of events like the 2019 protests, characterized by rapid escalation and the absence of formal leadership, complicates the application of established social movement theories such as resource mobilization and political opportunity structures. Sarap's assertion that street protests are inherently political and significantly influenced by media underscores the impact of virtual platforms in orchestrating rapid mobilizations (Sarap, 2003). This research investigates how virtual activism transcends geographical boundaries, transforming localized grievances into nationwide movements.

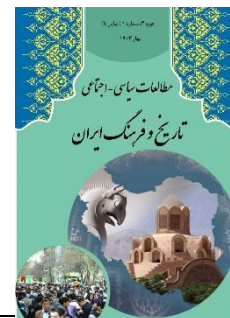
The theoretical framework of this study draws heavily on the works of social movement theorists like McAdam, who emphasizes the historical context of social conflicts and the role of collective identity in sustaining movements (McAdam, 2001). The concept of "spatial diffusion" introduced by Hagerstrand is particularly relevant in analyzing the spread of protests from urban centers to peripheral regions through virtual networks. Lotfabadi's insights into the flexible and scalable nature of social networks highlight their capacity to adapt to changing socio-political landscapes (Lotfabadi, 2006). This study posits that the digital realm not only facilitates the rapid dissemination of information but also serves as a breeding ground for collective action, where economic grievances and political discontent coalesce into mass mobilizations. The methodological approach, combining quantitative data from surveys and qualitative analysis of digital content, offers a comprehensive understanding of the role of virtual activism in the 2019 protests.

The findings reveal that economic factors, particularly the sudden increase in fuel prices, acted as a catalyst for the protests, with virtual platforms amplifying public outrage and coordinating collective action. Milan's critique of the fragility of leaderless movements (Milan, 2015) resonates with the Iranian

context, where the absence of a unified leadership rendered the protests susceptible to rapid dissipation despite their initial intensity. Vaezi's emphasis on the significance of collective identity in social movements is evident in the digital discourse during the protests, where shared economic grievances transcended socio-political divides (Vaezi, 2013). The study underscores the importance of digital platforms in not only disseminating information but also in creating a virtual space for collective identity formation, which is crucial in the absence of traditional organizational structures. Sarap's observation on the media's role in shaping public perceptions of protests is reflected in the strategic use of social media to highlight governmental failures and mobilize support (Sarap, 2003).

The analysis of digital content and survey data highlights the strategic use of virtual platforms in the 2019 protests, with social media serving as a primary tool for mobilization and information dissemination. McAdam's analysis of the interplay between historical grievances and contemporary social movements (McAdam, 2001) is pertinent in understanding the digital narratives that shaped the protests. Lotfabadi's exploration of networked activism underscores the resilience of digital platforms in maintaining protest momentum despite state suppression (Lotfabadi, 2006). This study demonstrates that virtual activism not only facilitated the rapid spread of protests but also provided a platform for marginalized voices to challenge socio-political structures, thereby highlighting the transformative potential of digital technologies in contemporary social movements.

In conclusion, this study contributes to the growing body of literature on virtual activism and social unrest by providing empirical evidence from the 2019 protests in Iran. It underscores the critical role of digital platforms in shaping modern protests, particularly in contexts characterized by political suppression and economic disparity. The findings highlight the importance of virtual spaces in enabling collective action and challenging dominant power structures, thereby offering insights into the evolving landscape of social movements in the digital age.

کنشگری فضای مجازی در آشوب‌های اجتماعی (نظریه و پراتیک)

شهرام محبوب کلید بری^۱، منصور شریفی^{۲*}، حبیب اله کریمیان^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه جامعه‌شناسی سیاسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

۲. دانشیار، گروه جامعه‌شناسی سیاسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

۳. استادیار، گروه جامعه‌شناسی سیاسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: sarifim@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

محبوب کلید بری، شهرام، شریفی، منصور، و کریمیان، حبیب‌اله. (۱۴۰۳). کنشگری فضای مجازی در آشوب‌های اجتماعی (نظریه و پراتیک). *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ/ایران*، ۳(۵)، ۱۷۴-۱۵۴.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

فضای مجازی، فضایی برساخته و مشوش است که در ابتدای هزاره سوم به‌عنوان کاتالیزور بسیاری از آشوب‌ها در کشورهای مختلف عمل می‌نماید. محققان بسیاری تأثیر فضای سایبر را بر شورش‌ها، ناآرامی‌های اجتماعی، شورش‌های شهری، انقلابات و جنبش‌های اجتماعی به تصویر کشیده‌اند، ولی این فرآیند را نمی‌توان به صورت یک نظریه غالب ارائه نمود. از سویی، گروه‌های معترض و در حاشیه مانده از طریق اینترنت می‌توانند فساد سیاسی و اقتصادی، تبعیض‌ها، سرکوب‌های سیاسی، ناکارآمدی حکومت‌ها و دولت‌ها را آشکار و با برجسته‌سازی این موارد، حکومت و عملکردهای آن را به‌طور جدی به چالش فراخوانند. شاید بتوان این برجسته‌سازی فساد و ناکارآمدی دولت‌ها را مهم‌ترین کارکرد فضای مجازی در شورش ذهنی و عینی کنشگران دانست. از سوی دیگر، اینترنت علاوه بر طغیان ذهنی، آگاه‌سازی، سازماندهی، بسیج و تعارضات مدنی و سیاسی افراد فرهیخته و جوان، در نضج و اشاعه ارزش‌های دموکراتیک مثل مشارکت، آزادی بیان، تساهل، عدالت و مانند آن تأثیرگذار است و با تغییر نگرش شهروندان، زمینه‌درگیری سیاسی آن‌ها را با ساختارها فراهم می‌آورد. بنابراین، اهمیت این تحقیق در حکمرانی فضای مجازی برای تلطیف فضای متأثر از اینترنت نیز می‌باشد. پژوهش حاضر در این راستا و در پاسخ به این سؤال که آیا فضای مجازی و ابزارهای آن در شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی و شورش آبان‌ماه ۹۸ تأثیرگذار بودند؟، فرضیه خود را که تأثیرگذاری فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی است، با استعانت از روش ترکیبی از نظریه پارادایم‌های شبکه‌های مجازی و نظریه "پخش جغرافیایی" هاستر گراند به تصویر می‌کشد. بی‌شک، تحقیق پیش رو موانع بسیاری مانند بکر بودن و فقر اطلاعات میدانی را پیش روی خود می‌بیند، ولی تبارشناسی شورش اجتماعی در ایران در این تحقیق با استعانت از متغیرهای تأثیرگذار جامعه‌شناختی و جغرافیای شورش و استفاده تئوریک از نظریه‌های غالب علمی جامعه‌شناسی، جغرافیا و روان‌شناسی و با استفاده از روش کمی - تحلیلی، اثری منحصربه‌فرد را ارائه می‌نماید.

کلیدواژه‌گان: اینترنت، فضای مجازی، آشوب اجتماعی.

امروزه اینترنت یک فضای مستقل برای تبادل اطلاعات و به اشتراک گذاشتن احساسات خشم جمعی و امید را ایجاد نموده است که موجد یک فضای برساخته و مشوش است. در ارتباط با متغیر وابسته تحقیق یعنی شورش اجتماعی باید عنوان نمود، نظریه‌های بسیج منابع و سازماندهی در خصوص شورش‌های سینوسی، صادق نیست، چرا که شورش ۹۸، طغیانی موقت و در بازه زمانی خاص بود. بنابراین مدل شورش می‌تواند سوژه‌محور باشد، نه کارگزارمحور. فضای مجازی سوژه‌ها را منزوی، پراکنده از هویت ملی و سپس در ذیل هویت و چتر جدید در می‌آورد. نظریه بسیج منابع و جنبش‌های اجتماعی برای بیان و تحلیل شورش آبان ۹۸، صائب نیست، چرا که این نظریه‌ها در خصوص جنبش‌های اجتماعی پایدار مناسب است نه برای شورش‌های آنی در بازه زمانی خاص. بعلاوه، در نظریه بسیج منابع و جنبش‌های اجتماعی، تأکید بر اپوزیسیون مشروع جهت تغییر در ساختارهای سیاسی، داده‌ای اساسی است ولی در ساختار سیاسی ج.ا.ا این متغیر تأثیرگذار از دایره تصمیم‌سازی خارج است. بنابراین محقق به جد، بر این اعتقاد است که توصیف و تبیین این نظریه‌ها در خصوص شورش‌های مقطعی و غیر سازماندهی شده واجد هیچ یک از مؤلفه‌های نظریه‌پردازان جنبش‌های اجتماعی و بسیج منابع و نظریه‌پردازان مهم آن مانند "تیلی"، "زالد و مک‌کارتی"، "ملوچی"، "تورین" و ... نمی‌باشد و تنها نظریه محرومیت نسبی، تبیینی تکافو کننده از وضعیت اغتشاشات سینوسی در کشور را می‌تواند یدک بکشد. از سویی و با توجه به درهم‌تنیدگی فضا، زمان و مکان در ارتباط با موضوع تحقیق، روش‌شناسی این تحقیق با مطالعه فراوان بر متغیرهای پژوهش کمی - کیفی و با استعانت از ترکیب دو نظریه تأثیر "فضای مجازی بر تکنولوژی شبکه‌های مجازی" با استعانت از نظریه‌های شبکه و جامعه مجازی و نظریه پخش متأثر از "تورستن هاسترگراند" می‌باشد.

بخش اعظمی از طبقه متوسط به‌عنوان عامل خیز هر گونه کنشی، متأثر از وقایع سال ۱۳۸۸ و تحلیل هزینه-فایده در شورش ۱۳۹۸، خود را در حاشیه قرار داد که جغرافیای شورش در کشور و اطراف پایتخت به خوبی مؤید خیزش طبقات کم‌برخوردار اقتصادی بود، به‌طوری‌که طبق آمار، جمعیت حاشیه‌نشین به ترتیب در شهرهای اسلامشهر، شهرستان قدس، شهریار و ملارد به‌عنوان کانون‌های اصلی شورش، برابر با ۵۴۸، ۳۱۶، ۳۷۷ و ۷۴۴ هزار نفر بوده است (سایت اعتماد آنلاین، ۱۳۹۸/۶/۱۲). حاشیه‌نشینی اقتصادی که البته از اوایل دولت دوم حسن روحانی و با گران شدن دلار به‌وجود آمد، نه تنها بعد اقتصادی بلکه ابعاد اجتماعی و سیاسی نیز داشت. بنابراین مردم بسیاری در سه حوزه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود را به حاشیه رانده‌های فضا و میدان بازی دیدند. ماجرا از جمعه ۲۴ آبان کلید خورد، روزی که دولت به‌طور ناگهانی خبر از افزایش قیمت بنزین به دو نرخ جدید داد: بنزین سهمیه‌ای ۱۵۰۰ تومانی و بنزین آزاد ۳۰۰۰ تومانی. زمزمه گرانی بنزین البته از ماه‌ها قبل بر سر زبان‌ها افتاده بود و تقریباً هیچ کارشناسی در مورد لزوم اصلاح قیمت بنزین شک نداشت، اما دولت مدام هرگونه تصمیم در این باره را تکذیب می‌کرد. ساعات پایانی روز ۲۳ آبان بود که کم‌کم زمزمه تغییر بنزین در میان جامعه مطرح شد. عده‌ای به پمپ‌بنزین‌ها هجوم بردند و صف‌های طولانی در بعضی از شهرها ایجاد شد. از ساعت صفر ۲۴ آبان، خبر گران شدن بنزین به‌طور رسمی اعلام شد؛ تصمیمی که در شورای عالی هماهنگی اقتصادی سران سه قوه گرفته شده بود.

به‌طور خلاصه می‌توان نارضایتی‌های موجود که کم و زیاد در کنش شورش‌گرانه مردم بازتاب داشت را در مشکل فقر/ فلاکت، شکاف طبقاتی در جامعه و فساد اقتصادی تقسیم‌بندی نمود. اما این شورش را همان‌طور که عنوان گردید نمی‌توان با مبنای نظری شناخته‌شده‌ای مانند تئوری‌های حاکم و غالب بر جامعه‌شناسی شورش مانند جنبش‌های اجتماعی، بسیج منابع و ... تحلیل نمود، چرا که این شورش ویژگی‌ها و خصایصی مانند خیزش ناگهانی، فروکش کردن ناگهانی، سراسری و ایران‌شمول بودن ناگهانی، رادیکال شدن خیلی ناگهانی و حاملان خیلی ناگهانی باعث گردید مؤلفه‌های نظریه‌های جامعه‌شناسی کنش بر این شورش بار نگردد. گرچه با توجه به نظریه بعضی از اندیشمندان، مؤلفه‌های

فوق و مشخصاً فقدان رهبر، می‌تواند جنبش‌های اجتماعی را شکننده، بی‌ثبات و تناقض‌نما کند (Milan, 2015)، ولی همان‌طور که عنوان گردید قضایای آبان ۹۸ در ذیل شورش قرار دارد و نه جنبش اجتماعی. به‌طور کلی فرضیه این تحقیق اثبات تأثیر فضای مجازی در شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی و مشخصاً شورش آبان سال ۱۳۹۸ در کشور می‌باشد.

پیشینه پژوهش

"نوریس" از محققان علم ارتباطات، در کتاب گسست دیجیتال به نکات مهمی از تأثیر اینترنت بر تعارض مدنی اشاره می‌نماید (Norris, 2001):

اینترنت به‌عنوان یک روزنه برای احزاب سیاسی و گروه‌های سیاسی معترض و در اقلیت به تعارض سیاسی آن‌ها کمک می‌کند. گروه‌های معترض و در حاشیه مانده از طریق اینترنت می‌توانند فساد سیاسی و اقتصادی، تبعیض‌ها، سرکوب‌های سیاسی، ناکارآمدی حکومت و غیره را آشکار سازند و با برجسته‌سازی این موارد، حکومت و عملکردهای آن را به‌طور جدی به چالش فراخوانند. شاید بتوان این برجسته‌سازی فساد و ناکارآمدی دولت‌ها را مهم‌ترین کارکرد فضای مجازی در شورش ذهنی و عینی کنشگران دانست.

اینترنت به طغیان ذهنی، آگاه‌سازی، سازماندهی، بسیج و تعارضات مدنی و سیاسی افراد فرهیخته و جوان منجر می‌شود. اینترنت در نضج و اشاعه ارزش‌های دموکراتیک مثل مشارکت، آزادی بیان، تساهل، عدالت و مانند آن تأثیرگذار است و با تغییر نگرش شهروندان، زمینه درگیری سیاسی آن‌ها را با ساختارها فراهم می‌آورد.

به عقیده دیانی یک جنبش اجتماعی باید چهار جنبه از پویای اجتماعی را به شرح ذیل داشته باشد:

یک جنبش اجتماعی شبکه‌ای از تعاملات غیر رسمی بین افراد، گروه‌ها و سازمان‌هاست.

مرزهای شبکه یک جنبش اجتماعی به وسیله هویت جمعی خاصی تعیین می‌گردد که بین بازیگران درگیر در تعامل مشترک است.

بازیگران جنبش‌های اجتماعی، تغییرات اجتماعی را در سطح سیستمی و غیر سیستمی، افزایش می‌دهند.

یک جنبش اجتماعی شبکه‌ای از تعاملات غیر رسمی بین افراد، گروه‌ها و یا سازمان‌هاست که بر مبنای یک هویت مشترک در

برخوردی سیاسی یا فرهنگی درگیرند (Vaezi, 2013) اما نکته در اینجاست که نظریه بسیج منابع و نظریه جنبش‌های اجتماعی که تا حدودی

وامدار آن می‌باشد، قبل از هر چیز به تغییر سیاسی در سطح غیر سیستمی یعنی از طریق نهادهای دولت توجه دارد. بنابراین تبیینی تکافو

کننده از شورش‌های موسمی نمی‌تواند باشد. فراموش نکنیم هر دو نظریه عواملی مانند چارچوب‌سازی و یا ساختار فرصت‌های سیاسی را قبول

دارند که این موضوعات، کارکرد و اهداف جنبش‌های اجتماعی را از آشوب‌های زودگذر متمایز می‌سازد. با توجه به نکات فوق و عناصری اقتباسی

از اندیشه "تورین" به‌عنوان یکی از پیشگامان تئوریزه نمودن جنبش‌های اجتماعی می‌توان دلایل هم‌آوا نبودن مؤلفه‌های جنبش‌های اجتماعی

را با شورش آبان ۹۸ تحلیل نمود.

از سویی، مطالبه اصلی شورش‌های اجتماعی در ایران را می‌توان عدالت و برابری اقتصادی دانست که پایگاه طبقاتی آن نیز طبقات

متوسط به پایین و فرودست اقتصادی بودند. بنابراین اهمیت این تحقیق در ترکیب متغیرهای بسیاری است که ضرورتی برای پژوهشگران این

حوزه و سیاست‌گذاران امنیتی است. چرا که حاشیه‌نشینی اقتصادی که البته از اوایل دولت دوم حسن روحانی و با گران شدن دلار به‌وجود

آمد، نه تنها بعد اقتصادی بلکه ابعاد اجتماعی و سیاسی نیز داشت. بنابراین مردم بسیاری در سه حوزه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود را به

حاشیه رانده‌های فضا و میدان بازی دیدند. لذا پژوهشی چندجانبه در حوزه تئوریک برای جامعه علمی و پراتیک برای سیاست‌گذاران در

حوزه‌های امنیتی - اجتماعی، ضرورتی انکارناپذیر است.

مبانی نظری

بسیاری از صاحب‌نظران رسانه و شبکه‌های اجتماعی که در پیوند با اعتراضات مجازی، تحقیقات گسترده‌ای را انجام داده‌اند بر این اعتقادند که شورش‌ها و مشخصاً شورش‌های خیابانی ذاتاً سیاسی هستند (Sarap, 2003) و از این منظر رسانه‌ها و فضای مجازی در شکل‌گیری اعتراضات سریع مانند "فلاش ماب"، تأثیری بسزا دارند (Reed, 2014). در این راستا، نظریه جنبش‌های اجتماعی جدید بر محوریت برخورد در جامعه مبتنی و نقطه شروع بحث خود را نه افراد مستقل بلکه ماهیت جمعی می‌داند. در این نظریه، برخورد بین سلطه‌گران و تحت سلطه‌ها، داده اساسی نظریه است. به عقیده تورین، در هر جامعه‌ای یک برخورد اصلی بین جنبش‌های اجتماعی مخالف وجود دارد: برخورد بین طبقه مسلط که تاریخمندی را به خود اختصاص داده و آن را از طریق سازمان به نظم درآورده و طبقه تحت سلطه که تلاش دارد آن را به خود اختصاص دهد و وضع موجود را به هم بزند. بنابراین مبارزه بر سر تاریخمندی است (McAdam, 2001). تورین معتقد است که کنش، رفتار یک بازیگر است که به وسیله گرایش‌های فرهنگی هدایت می‌شود و درون روابط اجتماعی که ویژگی آن کنترل اجتماعی گرایش‌های فرهنگی توسط گروه‌های مسلط است ایجاد می‌گردد (Masi, 2018). ملوچی نیز بر این اعتقاد است که جنبش‌های اجتماعی جدید ذاتاً متکثر هستند: آن‌ها دارای سطوح متفاوت کنشگری مانند برخوردهای سیاسی روزمره، واکنش‌های تدافعی تا به چالش کشیدن قواعد زندگی روزمره هستند (Khaniki & Babaei, 2012). به عقیده ملوچی، مهم‌ترین نکته در مورد کنش جمعی این است که یک هویت جمعی کم و بیش با ثبات باید از میان اهداف، ابزار و اشکال متفاوتی از همبستگی و سازمان ایجاد شود.

به عقیده او، جنبش‌های اجتماعی یک پیوند سطحی با سیاست نهادین دارند.

دایانی از نظریه پردازان جنبش‌های جدید اجتماعی نیز، جنبش اجتماعی را به صورت ذیل تعریف می‌نماید:

یک پویای اجتماعی خاص ... طی فرایندی که بدان وسیله بازیگران متفاوتی اعم از افراد، گروه‌های رسمی و یا سازمان‌ها از طریق کنش مشترک و ارتباط، تعریف مشترکی از خودشان به عنوان بخشی از طرف خودی در یک برخورد اجتماعی ارائه می‌دهند. با این کار آن‌ها به وقایع اعتراضی نامرتبط با اقدامات مخالفت‌آمیز سمبلیک معنا می‌دهند و ظهور برخوردها و موضوعات خاصی را علنی می‌سازند. این پویای در تعریف جنبش‌های اجتماعی انعکاس می‌یابد که بر اساس آن جنبش‌های اجتماعی عبارتند از: شبکه‌های تعامل غیر رسمی افراد، گروه‌ها و سازمان‌های درگیر در برخورد سیاسی یا فرهنگی مبتنی بر یک هویت جمعی مشترک (Andrew & Biggs, 2006).

به عقیده دایانی، یک جنبش اجتماعی باید چهار جنبه از پویای اجتماعی را به شرح ذیل داشته باشد:

یک جنبش اجتماعی شبکه‌ای از تعاملات غیر رسمی بین افراد و گروه‌ها و سازمان‌هاست.

مرزهای شبکه یک جنبش اجتماعی به وسیله هویت جمعی خاصی تعیین می‌گردد که بین بازیگران درگیر در تعامل مشترک است.

بازیگران جنبش‌های اجتماعی، تغییرات اجتماعی را در سطح سیستمی و غیر سیستمی افزایش می‌دهند.

یک جنبش اجتماعی شبکه‌ای از تعاملات غیر رسمی بین افراد، گروه‌ها و یا سازمان‌هاست که بر مبنای یک هویت مشترک در برخوردی سیاسی یا فرهنگی درگیرند (Myers, 2000). اما نکته در اینجا است که نظریه بسیج منابع و نظریه جنبش‌های اجتماعی که تا حدودی وامدار آن می‌باشد، قبل از هر چیز به تغییر سیاسی در سطح غیر سیستمی یعنی از طریق نهادهای دولت توجه دارد. بنابراین تبیینی تکافو کننده از شورش‌های موسمی نمی‌تواند باشد. فراموش نکنیم هر دو نظریه عواملی مانند چارچوب‌سازی و یا ساختار فرصت‌های سیاسی را قبول دارند که این موضوعات، کارکرد و اهداف جنبش‌های اجتماعی را از آشوب‌های زودگذر متمایز می‌سازد. با توجه به نکات فوق و عناصری اقتباسی از اندیشه "تورین" به عنوان یکی از پیشگامان تئوریزه نمودن جنبش‌های اجتماعی می‌توان دلایل هم‌آوا نبودن مؤلفه‌های جنبش‌های اجتماعی را با شورش آبان ۹۸ تحلیل نمود.

از نظر آلن تورین، یک حرکت اجتماعی فراگیر زمانی جنبش اجتماعی خوانده می‌شود که از سه ویژگی برخوردار باشد: اصل هویت، مخالفت و عمومیت (Vaezi, 2013). در اصل هویت، یک جنبش اجتماعی باید هویت مشخصی داشته باشد. هر ملتی تلاش می‌نماید دست به توسعه قلمرویی خود زده و نمادهایی برای هویت جمعی خود خلق نماید (Tourn, 2001). در اصل مخالفت، جنبش اجتماعی همیشه در برابر نوعی مانع یا نیروی مقاوم قرار دارد و پیوسته سعی می‌نماید، مخالفین خود را شکست دهد. هر چه فرهنگ سیاسی لیبرال‌تر، فردگرایانه‌تر و گسترده‌تر باشد، مخالفت جنبه خصمانه و مواجهه‌جویانه‌ای خواهد داشت (Vaezi, 2013). در اصل عمومیت، یک جنبش اجتماعی به نام ارزش‌های برتر با ایده‌های بزرگ فلسفی و مذهبی آغاز می‌شود و کنش آن نیز، ملهم از باور و عقیده‌ای است که تا حد امکان سعی دارد گسترش یابد (Vaezi, 2013).

آلبرتو ملوچی، صاحب‌نظر به نام جنبش‌های اجتماعی، اعتقاد دارد که جنبش‌های اجتماعی ادامه بازتاب تعارض و درگیری‌های اجتماعی است که این جنبش‌ها توسط رهبرانی مشخص، گروه‌های داوطلبانه و کوچک با ساختار شبکه‌ای و سلولی با به اشتراک گذاردن اطلاعات از گروه‌های همفکر و پاسخگو به یکدیگر که در زمان مشخص عمل می‌کنند. در این بین، رسانه‌های عمومی نقش مهمی در شکل‌گیری و تغییر نگرش و اندیشه رفتار شهروندان دارند (Lotfabadi, 2006).

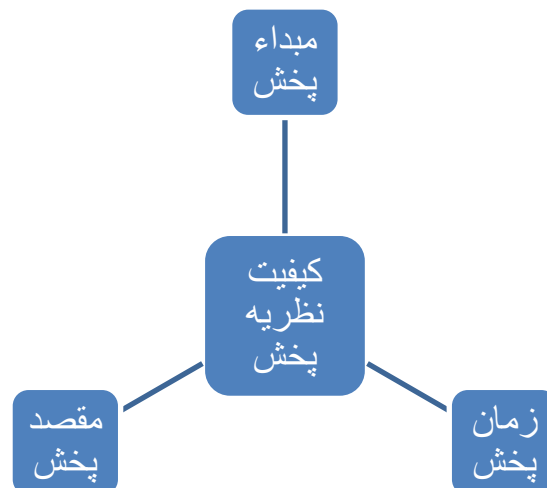
تئوری پخش جغرافیایی و گستراندن شورش

مکاتب جنبش‌های اجتماعی به نقش نظریه پخش و نوآوری بر روی انواع اعتراضات، تأکید داشته‌اند (Myers, 2000). بعضی نیز بر انواع تاکتیک‌های اعتراض مانند اعتراضات نشسته از لحاظ جغرافیایی پخش و اشاعه می‌یابند و اینکه چگونه متأثر از نظریه پخش هستند (Andrew & Biggs, 2006). بعضی نیز بر این اعتقادند که چگونه تاکتیک‌ها و پخش اعتراضات از سطح محلی به ملی انتقال می‌یابد (McAdam, 2001) و چگونه شهرها و مکان‌های متفاوت، آماده پذیرش پخش شورش می‌گردند (Myers, 2000). هنگامی که مکاتب جنبش‌های اجتماعی، اعتراضات آنلاین و پخش را بررسی می‌کنند، تمرکز اصلی آن‌ها بیش از همه چیز، پخش اطلاعات است. در ارتباط با تأثیرگذاری فضای مجازی در شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی باید به نظریه پخش اشاره نمود. اشاعه یا پخش عبارت است از فرآیندی که بر طبق آن یک امر فرهنگی که علامت مشخصه یک جامعه است در جامعه دیگری به عاریت گرفته شده و مورد پذیرش قرار می‌گیرد. اشاعه غالباً در مهاجرت‌های جمعیت‌ها که حاصل تماس‌های مداوم و زیاد جوامع همسایه است، تشخیص داده می‌شود (Khaniki & Babaei, 2012). در نگاه هاگستراند، به انتشار و گسترش یک پدیده و یک نوآوری در سراسر فضای جغرافیایی و در طول زمان، پخش و تراوش گفته می‌شود. مراحل بیان‌شده توسط هاگستراند (حوزه یا محیط، زمان، موضوع پخش، مبدأ پخش، مقصد پخش، مسیر حرکت پدیده‌ها)، در تئوری پخش، در خصوص شورش‌های اجتماعی و مشخصاً شورش آبان ۹۸، قابل تطبیق است. به‌طور کلی، پخش فضایی، حرکت‌هایی است که دگرگونی چشم‌انداز و یا شیوه رفتار را سبب می‌شود که می‌تواند آگاهانه و یا غیرآگاهانه از طریق فضای مجازی باشد. به عبارتی، پخش فضایی باعث تغییر نگرش و رفتار مردم می‌شود. در جغرافیای انسانی، تئوری پخش ابتدا در سال ۱۹۵۳ به وسیله تورستن هاگستراند، جغرافیدان سوئدی در دانشگاه لاند منتشر گردید (McCarthy & Zald, 1977). نظریه پخش در فضای جغرافیایی عبارت است از گسترش یک پدیده از یک کانون یا کانون‌های محدود در میان مردمی که آماده پذیرش آن پدیده می‌باشند. این گسترش در طول زمان صورت می‌گیرد (شکوئی، ۱۳۷۶، ۳۰۱). از این تعبیر چنین برمی‌آید که روند نظریه پخش در یک فضای جغرافیایی از شرایط زیر تبعیت می‌کند:

- پدیده یا پدیده‌ها و مشخصات عمده آن‌ها.
- کیفیت گسترش پدیده‌ها.
- کانون یا کانون‌های پدیده‌ها.

- جمعیتی آماده پذیرش با زمینه‌های متفاوت پذیرش، مقاومت‌های مختلف جمعیت در برابر نوآوری‌ها و یا اشتیاق و هواخواهی آن‌ها از نوآوری‌ها و پدیده‌ها.
- فاصله، سهم فاصله در روند توزیع اطلاعات و گسترش پدیده‌ها، موانع اخذ اطلاعات در مکان‌های مختلف، نقش رسانه‌ها و نقش دولت‌ها.
- سهم زمان در مقاومت یا پذیرش پدیده‌ها و نوآوری‌ها میان جمعیت.
- انتخاب و تصمیم‌گیری.
- جغرافیای کاربردی، خاستگاه پدیده‌ها را مورد بررسی عمیق قرار می‌دهد تا هم مسیریابی آن‌ها را با توجه به تئوری پخش پدیده‌ها بیابد و هم با آگاهی از علل پیدایش و مسیریابی پدیده‌ها به آینده‌نگری و تصمیم‌گیری بپردازد.
- هاگستراند شش عامل اصلی را در تحلیل روند فضای جغرافیایی در رابطه با تئوری پخش به شرح زیر مؤثر می‌داند:
- اولین عامل، حوزه یا محیطی است که در آن روند پخش یا تراوش ظاهر می‌شود. این محیط ممکن است دارای شرایط طبیعی یکنواختی باشد و یا چهره جغرافیایی پرتضادی را تشکیل دهد.
- عامل دوم، زمان است که ممکن است به صورت مداوم درآید و یا دوره‌های جدا از هم داشته باشد نظیر روزها و سال‌ها.
- سومین عامل، در روند پخش موضوع پخش است (شامل امراض، نوآوری‌های کشاورزی یا جنگ‌ها).
- مبدأ پخش، مکان‌های مختلف جغرافیایی است که تحت شرایطی خاستگاه پدیده‌ها و نوآوری‌ها می‌باشد.
- مقصد پخش، مکان‌هایی است که موضوع پخش یا جریان مداوم به این مکان‌ها می‌رسد.
- مسیر حرکت پدیده‌ها، تحت شرایطی موضوع پخش در مسیرهای ویژه‌ای جریان می‌یابد تا به مقصد برسد (Lotfabadi, 2006).

مفاهیم و مدل‌های شورش و اعتراض

به علت پرهیز از کشیدگی مفاهیم و ثبات در مفاهیم نظری و عملیاتی تحقیق، ده‌ها مقاله در خصوص مفاهیم اعتراضات اجتماعی مطالعه و مفاهیم عملیاتی ذیل در این خصوص به شرح ذیل استخراج گردید.

جدول ۱

تعاریف و مفاهیم مرتبط با شورش و اعتراض

مفهوم	تعریف
اعتراض	اعتراضات "مکان‌های بحث و جدال است که در آن از اجسام، نمادها، هویت‌ها، شیوه‌ها و گفتمان‌ها برای پیگیری یا جلوگیری از تغییر در روابط قدرت نهادینه شده استفاده می‌شود (Lotfabadi, 2006).
ستیز سیاسی	تفاوت موضعی در مورد ارزش‌های مربوط به یک جامعه، موارد تعارض بین حداقل دو بازیگر قاطع و مستقیماً درگیر که با استفاده از اقدامات متعارض مشاهده شده و مربوط به آن انجام می‌شود که خارج از رویه‌های نظارتی مستقر هستند و عملکردهای پایدار اصلی را تهدید می‌کنند (Masi, 2018).
ستیز داخلی	هرگونه فعالیت مقابله‌ای توسط بازیگران غیردولتی داخلی که هر بازیگر، سازمان یا سیاسی دولتی را مختل و به چالش بکشد. این موارد شامل تهدیدهای کلامی و همچنین اقدامات خشونت‌آمیز و بدون خشونت است، زیرا خشونت گروهی به‌طور معمول از اقدامات خشونت‌آمیز رشد می‌کند که ذاتاً خشونت‌آمیز نیستند (McCarthy & Zald, 1977).
مقاومت مدنی	استفاده مداوم از روش‌های اقدام غیر خشونت‌آمیز توسط غیرنظامیان درگیر در ستیزهای نامتقارن با مخالفانی که از استفاده از خشونت برای دفاع از منافع خود بیزار نیستند (Reed, 2014).
شورش	هرگونه تغییر غیرقانونی یا اجباری در نخبگان برتر دولتی، هرگونه تلاش برای چنین تغییری یا هرگونه شورش مسلحانه موفق یا ناموفق که هدف آن استقلال از دولت مرکزی است (Reed & McAlpin, 2005; Sarap, 2003).
انقلاب	تلاش برای دستیابی به تغییرات سیاسی از طریق اقداماتی مانند اعتراضات، تظاهرات گسترده، اعتصابات یا خشونت (Gurr, 1994).
طغیان اجتماعی	اعمال سرکشی خشونت‌آمیز یا غیر خشونت‌آمیز (شامل تظاهرات، انقلاب‌ها، شورش‌ها، بحران‌ها، اعتصابات یا کودتاها). گروه‌های شهروندان شامل احزاب سیاسی، گروه‌های سازمان‌یافته، دانشجویان و کارگران و همچنین عموم مردم هستند (Sarap, 2003).
اغتشاش خشونت جمعی	هرگونه تظاهرات یا درگیری خشونت‌آمیز بیش از ۱۰۰ شهروند که شامل استفاده از زور فیزیکی باشد (McAdam, 2001). مرحله‌ای در اشکال دیگر کنش جمعی، ناشی از همان نیروهایی که مردم را به سمت دیگر اظهارات "عادی" منافع جمعی سوق می‌دهد (Reed, 2014).
جنگ چریکی	هرگونه فعالیت مسلحانه، خرابکاری و یا بمب‌گذاری توسط گروه‌های مستقل غیرنظامی یا گروه‌های نامنظم مسلح در سرنوشتی رژیم مستقر (Gurr, 1994; Khaniki & Babaei, 2012).
جنگ مدنی	درگیری بین ایالت‌ها و گروه‌های شورشی که در سال بالغ بر ۲۵ کشته را شامل گردد (McCarthy & Zald, 1977).
جنگ داخلی	برای واجد شرایط بودن به‌عنوان یک جنگ داخلی، یک درگیری باید با دولت و یک گروه سازمان‌یافته سیاسی مخالفت کند و حداقل ۱,۰۰۰ رزمنده در هر طرف شرکت کند. جنگ داخلی مستلزم درگیری در یک کشور است و سطح قابل توجهی از خشونت دارد. این خشونت توسط نیروهای سازمان‌یافته انجام می‌شود و دولت در خشونت‌ها شرکت می‌کند (Milan, 2015).

آشوب و ستیز

تبارشناسی و مفهوم‌شناسی آشوب اجتماعی، اغلب در ادبیات جامعه‌شناسی با واژگانی مانند (unrest, chaos, revolt, rebellion, riot) مترادف است. با این نگاه و در عصر جهانی شدن، شورش‌های اجتماعی و شهری با بن‌مایه اقتصادی، معیشتی، سیاسی و ... کاملاً وابسته و منوط به فضای مجازی می‌باشند. به عبارتی، این شورش‌ها توسط فضای مجازی شکل گرفته و گسترش می‌یابند. به تعبیر دیگر، فضا به‌عنوان یک دارایی استراتژیک بر فضای مجازی مقدم است و خروجی فضای مجازی می‌تواند اقدامات سایبری و سپس حملات سایبری باشد.

متأثر از این موضوع نیز و با توجه به متغیر مستقل تحقیق در شکل‌گیری و بسط شورش، فضای سایبر می‌تواند چرخه شورش را با شناورسازی گفتمان‌های غیریت‌ساز مانند فساد ساختاری، فساد کارگزاران، تقسیم خطوط قومی/ مذهبی و مقایسه رفاه بین کشورها و ... از تفاوت به تناقض، قطبی‌سازی، خشونت و نهایتاً به سمت جنگ تمام‌عیار سوق دهد.

جدول ۲

نحوه عملکرد فضای مجازی در شورش‌های اجتماعی

عامل	راهبرد	تاکتیک	اهداف	نتایج
شبکه‌های کنشگر در فضای مجازی مانند یوتیوب، فیسبوک، تلگرام (آمد نیوز، آوا تودی، گویا نیوز و ...)	-شکل‌گیری و جهت‌دهی	-شایعه‌پراکنی	-تمرکز بر روی فروپاشی ارزش ملی	-تزلزل و ساقط نمودن نظام
سایت‌های خبری مانند بالاترین و گویا نیوز	-توسعه و سازماندهی	-تضعیف و تقلیل نیروی نظامی کشور به‌عنوان الیگارش‌ی اقتصادی	-التهاب‌آفرینی	-اغتشاشات و آشوب اجتماعی
-تحریک توده‌ها	-سیج توده‌ای	-پوشش و بزرگ‌نمایی اعتراضات	-فساد سیستماتیک در بین مقامات نظام	-خبرنگار شهروندی

فضای مجازی و شورش‌های اجتماعی

ویلیام گیبسون در سال ۱۹۸۴ برای اولین بار از واژه فضای مجازی استفاده نمود که در دهه‌های بعد به‌عنوان یک دارایی استراتژیک برای کشورها، ارزشی بسیار مضاعف پیدا نمود. فضای سایبر به مجموعه تعاملات افراد از طریق کامپیوترها و فناوری‌های نوین ارتباطات فارغ از زمان و مکان گفته می‌شود. مفهوم فضای سایبر، معطوف به فضای ساختگی و خیالی واقعیت مجازی و اینترنت است که انسان از طریق آن به فضای واقعیت مجازی وارد می‌شود. بدون فناوری، فضای سایبر بی‌معنا خواهد شد. در اینجا می‌توان گفت فضای سایبر بدون اینترنت بی‌معنا است و اینترنت است که فضای سایبر را شکل می‌دهد (Milan, 2015). دوران به نقل از ویتل، تعاریفی جامع و کامل را به شرح ذیل در تعریف فضای سایبر بیان می‌دارد:

- فضای روانی خیالی است که در آن افکار مجذوب توهمی رؤیاگونه می‌شوند.
  - دنیای مفهومی تعاملات شبکه‌ای شده بین افراد و مخلوقات معنوی آن‌ها و هر چیز همراه با این شبکه‌ها و تعاملات.
  - حالتی از اندیشه که توسط افراد در ارتباط و به وسیله بازنمایی‌های دیجیتال زبان و تجربه حسی به اشتراک گذارده می‌شود.
- کاستلز ویژگی‌های شبکه‌های اجتماعی در فضای سایبر را انعطاف‌پذیری به معنای توانایی بازسازی مطابق تغییرات، و توجه به اهداف در عین تغییر اجزاء و یافتن اتصال‌های جدید، مقیاس‌پذیری و قابلیت انبساط و انقباض اندازه شبکه می‌داند که احتمال اختلال در شبکه را کاهش و قابلیت تداوم حیات آن را مدنظر قرار می‌دهد که نشانگر توانایی شبکه است، زیرا آن‌ها یک مرکزیت واحد ندارند، بلکه با پیکربندی در سطحی وسیع عمل می‌کنند (Lotfabadi, 2006).

کاستلز بر این باور است که جنبش‌های شبکه‌شده عصر ارتباطات گونه‌های جدیدی از جنبش‌های اجتماعی هستند؛ جنبش‌هایی که بیشتر مشارکتی و بسیار اندک سلسله‌مراتبی‌اند، جنبش‌هایی فاقد رهبر که بر شبکه‌های افقی، خودمختاری سیاسی فرد و همبستگی بی‌زمینه استوار است (Lotfabiadi, 2006). او اعتقاد دارد که اینترنت یک فضای مستقل برای تبادل اطلاعات و به اشتراک گذاشتن احساسات خشم جمعی و امید را ایجاد نموده است.

کاستلز در جایی که نام قدرت را برجسته می‌سازد با فوکو هم‌آوا می‌گردد. او می‌گوید روابط قدرت، سازنده جامعه است، زیرا صاحبان قدرت نهادهای جامعه را بر اساس ارزش‌ها و منافع خود می‌سازند که البته در اینجا با سازه ذهنی چپ‌گرا جمله مشهور مارکس: «طبقه مسلط، ایدئولوژی مسلط را می‌سازد»، می‌پذیرد. کاستلز می‌گوید قدرت از طریق ابزارهای اجبار یا ساخت معنا در ذهن مردم و از طریق مکانیسم‌های دستکاری عناوین اعمال می‌شود، اما از آنجا که در هر جامعه‌ای رقابت و تضاد هست، بنابراین هر جا قدرت هست، ضد قدرت نیز هست. این جمله همان جمله فوکو و میکروفیزیک قدرت است که می‌گوید هر جا سرکوب هست، مقاومت نیز هست (Sarap, 2003). در تعریف کاستلز، ضد قدرت به معنای ظرفیت کنشگران برای به چالش کشیدن قدرت جای‌گرفته در نهادهای جامعه و به‌منظور مطالبه نمایندگی ارزش‌ها و منافع خودشان است. بنابراین، صورت‌بندی حقیقی دولت و دیگر نهادهایی که زندگی مردم را تنظیم می‌کنند به تعامل مداوم بین قدرت و ضد قدرت بستگی دارد.

در این شبکه‌ها، افزون بر تعامل درون‌شبکه‌ای، تعامل برون‌شبکه‌ای نیز در آن‌ها رایج است. این تعامل‌ها، نه تنها سرمایه اجتماعی و قدرت می‌آفرینند، بلکه در ایجاد موج‌های اجتماعی و تأثیر بر واقعیت‌های محیط واقعی، نقش‌آفرین هستند. این تأثیر تنها به جنبش‌های اجتماعی محدود نمی‌شود، بلکه همه عرصه‌های زندگی را دربرمی‌گیرد. کنشگران در شبکه‌های اجتماعی، طیف وسیعی را در برمی‌گیرند؛ از افراد و گروه‌ها تا شرکت‌ها و حتی کشورها (Lotfabiadi, 2006). شبکه‌های اجتماعی نیز نسل جدیدی از وب‌سایت‌های اینترنتی هستند. در این محیط‌های مجازی، کاربران اینترنتی حول محوری مشترک به‌صورت مجازی گرد هم می‌آیند و تشکل‌های آنلاین را تشکیل می‌دهند. شبکه‌های اجتماعی، متناسب با نوع موضوع فعالیت خود، امکانات دیگری از قبیل تبادل اطلاعات، دانلود، آپلود و برقراری ارتباط صوتی و تصویری را برای یکدیگر فراهم می‌آورند. از سویی، شبکه اجتماعی، ساختاری اجتماعی است که از گروه‌هایی تشکیل شده که توسط یک یا چند نوع خاص از وابستگی به هم متصل گردیده‌اند. با این وصف، رسانه‌های اجتماعی به‌عنوان نوعی از رسانه‌های دیجیتال، مدل‌های ارتباطی جدیدی را معرفی نموده‌اند. موضوعات و مباحث جدید ارتباطی ضمن توسعه آزادی بیان، مشارکت گسترده را فراهم آورده و به طبقات مختلف و به حاشیه رانده‌ها فرصتی جهت انتقال نظرات و رویکردهای آنان اعطا نموده که ساختارهای مسلط را به چالش بکشند. گینزمن و همکاران (۲۰۱۱) اظهار می‌دارند، رسانه اجتماعی تغییرات گسترده و فراگیری در رابطه بین افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها ایجاد و اختیارات افراد، مشارکت مدنی، آزادی بیان و کنش‌های جمعی را افزایش داده است. به گفته محققان، رسانه‌های اجتماعی منبع جدید و مهم سازماندهی موفق و عملیاتی نمودن جنبش‌های اجتماعی است (McCarthy & Zald, 1977).

شبکه‌های اجتماعی و کنشگری

جنبش‌های اجتماعی، فضای سایبر را به‌طور گسترده برای تعامل، آموزش، سازماندهی، اشتراک، فرآورده‌ای فرهنگی جنبش، ارتباط، ایجاد همبستگی و ... مورد استفاده قرار می‌دهند (Reed & McAlpin, 2005). البته، برخی در زمینه نقش تمام‌عیار و تعیین‌کننده فضای سایبر در جنبش‌های اجتماعی تردید دارند و به نابرابری در دسترسی به اینترنت و عدم فراگیری جنبش در وسعتی که گسترده شده، اشاره می‌کنند. برخی نیز حتی در صورت دسترسی، در اصل کیفیت استفاده دموکراتیک و مفید از آن در جنبش‌های اجتماعی به دیده تردید می‌نگرند (Khaniki & Babaei, 2012). در هر حال، استفاده از فضای سایبر توسط جنبش‌های اجتماعی محل تأمل جدی است. استفاده وسیع از

وبلاگ‌ها، پایگاه‌های وب، ویدئوهای درون خطی و شبکه‌های اجتماعی در جهت اهداف جنبش‌ها، از جمله موارد مهمی است که گستره حوزه اطلاع‌رسانی آن‌ها را وسعت بخشیده است.

در خصوص کنشگر اجتماعی باید عنوان نمود این موضوع یکی از مباحث عمده رشته جامعه‌شناسی و شاید مهم‌ترین آن‌ها در دهه‌های اخیر می‌باشد. گی روشه از جامعه‌شناسان بزرگ قرن بیستم بیان می‌دارد که "موضوع مطالعه‌شده جامعه‌شناسی، کنش اجتماعی است، یعنی کنش انسانی در محیط اجتماعی". از نظر کاستلز، مفهوم کنشگر به گستره‌ای از موضوعات مرتبط با کنش همچون کنشگران فردی، گروهی، سازمان‌ها، نهادها و شبکه‌ها اشاره دارد، حتی اگر این عملکرد به واسطه‌ی فرآیندهایی در گذشته، نهادهای یا سازماندهی شده باشد. آنچه مهم تلقی می‌شود این است که در نهایت همه سازمان‌ها، نهادها و شبکه‌ها به گونه‌ای بر عملکرد کنشگران انسانی دلالت می‌کنند (Andrew & Biggs, 2006). به بیانی عملیاتی‌تر می‌توان عنوان نمود، کاربرانی که به‌عنوان فعال اجتماعی یا هوادار در یک شبکه اجتماعی عضو می‌شوند و در آن شبکه به تولید محتوای رسانه‌ای مشغول هستند، کنشگر محسوب می‌شوند (Khaniki & Babaei, 2012). کنشگری، توانایی و برخورداری از اراده و قابلیت‌های کنش اجتماعی و به‌کارگیری ابزارها، نمادها و نشانه‌ها در چارچوب ارزش‌های اجتماعی و سازوکارهای موجود در فناوری‌ها برای انجام روابط متقابل است. از این‌رو، فعالیت‌هایی که کاربران با تکیه بر مهارت‌های خود در استفاده از ابزارهای ارتباط اینترنتی برای ایجاد ارتباط و مبادله و نشان دادن واکنش درخور به دیگران در راستای اهداف خود در فضای سایبر انجام می‌دهند، کنشگری محسوب می‌شود (Khaniki & Babaei, 2012) اما باید عنوان نمود که کنشگری، مولود رسانه‌های جدید بوده و مفهومی متأخر است. کنشگری در مصادیق خود از رسانه‌های اجتماعی پرطرفدار مانند فیس‌بوک، توئیتر، تلگرام، اینستاگرام و ... رویه‌های سیاسی و اجتماعی کسب می‌نماید. همان‌طور که متخصصان امر رسانه معتقدند این امر موجب تحریک و تسریع حرکت‌های شهروندی و بسیج اجتماعی افراد با کاربران سایت‌های مجازی می‌گردد (Khaniki & Babaei, 2012).

"نوریس" از محققان علم ارتباطات، در کتاب گسست دیجیتال به نکات مهمی از تأثیر اینترنت بر تعارض مدنی اشاره می‌نماید (Norris, 2001):

- اینترنت به‌عنوان یک روزنه برای احزاب سیاسی و گروه‌های سیاسی معترض و در اقلیت به تعارض سیاسی آن‌ها کمک می‌کند. گروه‌های معترض و در حاشیه مانده از طریق اینترنت می‌توانند فساد سیاسی و اقتصادی، تبعیض‌ها، سرکوب‌های سیاسی، ناکارآمدی حکومت و غیره را آشکار سازند و با برجسته‌سازی این موارد، حکومت و عملکردهای آن را به‌طور جدی به چالش فراخوانند. شاید بتوان این برجسته‌سازی فساد و ناکارآمدی دولت‌ها را مهم‌ترین کارکرد فضای مجازی در شورش ذهنی و عینی کنشگران دانست.

- اینترنت به طغیان ذهنی، آگاه‌سازی، سازماندهی، بسیج و تعارضات مدنی و سیاسی افراد فرهیخته و جوان منجر می‌شود.
- اینترنت در نضج و اشاعه ارزش‌های دموکراتیک مثل مشارکت، آزادی بیان، تساهل، عدالت و مانند آن تأثیرگذار است و با تغییر نگرش شهروندان، زمینه درگیری سیاسی آن‌ها را با ساختارها فراهم می‌آورد.

با این وصف، کنشگری اینترنتی نوعی کنشگری اجتماعی است که در فضای واقعی نیز امکان انعکاس دارد. کاستلز در آراء و اندیشه‌های خود به بررسی جنبش‌های اجتماعی دهه‌های اخیر می‌پردازد. او بر این باور است که جنبش‌های شبکه‌ای شده عصر ارتباطات و دنیای مجازی، کنش‌های جدیدی از جنبش‌های اجتماعی هستند که واجد شاخص‌هایی همچون مشارکتی بودن، بی‌رهبر بودن، کمتر سلسله‌مراتبی و بیشتر شبکه‌ای بودن و سوزگی خودمختار کنشگران را به همراه دارد. او معتقد است این جنبش‌ها در شبکه‌های فضای مجازی شروع و در جهان اینترنتی گسترش می‌یابد؛ گسترشی که یک فضای مستقل را برای تسهیم اطلاعات و احساسات خشونت و امید جمعی به همراه دارد.

شورش آبان ۱۳۹۸

به‌طور حتم، شورش آبان سال ۱۳۹۸ در ایران ریشه در شورش سال ۱۳۹۶ و تبعات آن دارد. شورش آبان سال ۱۳۹۸ کاملاً متفاوت با جنبش و همه‌گیری جنبش سبز در سال ۱۳۸۸ بود، چرا که مطالبه اصلی آن عدالت و برابری اقتصادی و پایگاه طبقاتی آن نیز، طبقات متوسط به پایین و فرودست اقتصادی بودند. بخش اعظمی از طبقه متوسط به‌عنوان عامل خیز هر گونه کنشی، متأثر از وقایع سال ۱۳۸۸ و تحلیل هزینه-فایده در این شورش، خود را در حاشیه قرار داد. جغرافیای شورش در کشور و اطراف پایتخت به‌خوبی مؤید خیزش طبقات کم‌برخوردار اقتصادی بود، به‌طوری‌که طبق آمار، جمعیت حاشیه‌نشین به ترتیب در شهرهای اسلامشهر، شهرستان قدس، شهریار و ملارد به‌عنوان کانون‌های اصلی شورش، به ترتیب برابر با ۵۴۸، ۳۱۶، ۳۷۷ و ۷۴۴ هزار نفر بوده است (سایت اعتماد آنلاین، ۱۳۹۸/۶/۱۲). حاشیه‌نشینی اقتصادی که البته از اوایل دولت دوم حسن روحانی و با گران شدن دلار به‌وجود آمد، نه تنها بعد اقتصادی بلکه ابعاد اجتماعی و سیاسی نیز داشت. بنابراین مردم بسیاری در سه حوزه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود را به حاشیه رانده‌های فضا و میدان بازی دیدند. ماجرا از جمعه ۲۴ آبان کلید خورد. روزی که دولت به‌طور ناگهانی خبر از افزایش قیمت بنزین به دو نرخ جدید داد: بنزین سهمیه‌ای ۱۵۰۰ تومانی و بنزین آزاد ۳۰۰۰ تومانی. زمزمه گرانی بنزین البته از ماه‌ها قبل بر سر زبان‌ها افتاده بود و تقریباً هیچ کارشناسی در مورد لزوم اصلاح قیمت بنزین شک نداشت، اما دولت مدام هرگونه تصمیم در این‌باره را تکذیب می‌کرد. ساعات پایانی روز ۲۳ آبان بود که کم‌کم زمزمه تغییر بنزین در میان جامعه مطرح شد. عده‌ای به پمپ‌بنزین‌ها هجوم بردند و صف‌های طولانی در بعضی از شهرها ایجاد شد. از ساعت صفر ۲۴ آبان، خبر گران شدن بنزین به‌طور رسمی اعلام شد؛ تصمیمی که در شورای عالی هماهنگی اقتصادی سران سه قوه گرفته شده بود.

به‌طور خلاصه می‌توان نارضایتی‌های موجود که کم و زیاد در کنش شورش‌گرانه مردم بازتاب داشت را در مشکل فقر/ فلاکت، شکاف طبقاتی در جامعه و فساد اقتصادی، تقسیم‌بندی نمود.

اما این شورش را همان‌طور که عنوان گردید نمی‌توان با مبنای نظری شناخته‌شده‌ای مانند تئوری‌های حاکم و غالب بر جامعه‌شناسی شورش مانند جنبش‌های اجتماعی، بسیج منابع و ... تحلیل نمود، چرا که این شورش ویژگی‌ها و خصایصی مانند خیزش ناگهانی، فروکش کردن ناگهانی، سراسری و ایران‌شمول بودن ناگهانی، رادیکال شدن خیلی ناگهانی و حاملان خیلی ناگهانی باعث گردید مؤلفه‌های نظریه‌های جامعه‌شناسی کنش بر این شورش بار نگردد. گرچه با توجه به نظریه بعضی از اندیشمندان، مؤلفه‌های فوق و مشخصاً فقدان رهبر، می‌تواند جنبش‌های اجتماعی را شکننده، بی‌ثبات و تناقض‌نما کند (Milan, 2015)، ولی همان‌طور که عنوان گردید، قضایای آبان ۹۸ در ذیل شورش قرار دارد و نه جنبش اجتماعی.

اما از منظر مهم جامعه‌شناسی طبقات، اگر به موضوع پرداخته شود، با تأسی از بسیاری از اندیشمندان، طبقه متوسط عامل خیز هر گونه انقلاب و یا اعتراضی، حداقل از منظر آگاهی‌بخشی و سواره‌نظام بودن در آن جنبش است.

در تحلیل اعتراضات آبان ۹۶، اغلب گزارش‌ها دال بر حضور طبقات فرودست شهری و حاشیه‌نشین‌ها داشت. ولی با توجه به تقلیل اقتصادی طبقه متوسط و حاشیه‌ای شدن و فروکاست آن به طبقات پایین‌تر، قطعاً این را باید در مدار کنش‌گری این شورش تعریف نمود. بنابراین گروه زیادی از تحلیل‌گران بر این باورند که بخشی از طبقه متوسط را به دلیل شرایط اقتصادی که به طبقه پایین ریزش داشته، بخش مهمی از جمعیت معترض را تشکیل داده است.

طبقه متوسط جدید که بیشتر از افراد تحصیل‌کرده، شهرنشین، حقوق‌بگیر وابسته به نهادهای دولتی تشکیل شده، خواهان مشارکت در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی بوده، درحالی‌که مطالبات این طبقه به دلیل فقدان توسعه سیاسی مناسب و فقدان نهادساز و امر تحزب،

قابلیت عملیاتی و برآورده شدن را ندارد. این امر منجر به ایجاد شکاف بین توسعه اجتماعی و سیاسی می‌شود که نتیجه آن ظهور انواع بی‌ثباتی‌هایی مانند طغیان اجتماعی، انقلاب، شورش، کودتا و بحران‌های فزاینده است.

از دیدگاهی دیگر، گسترش صنعت، بوروکراسی و نظام سرمایه‌داری در کشورهای پیرامونی همچون ایران باعث شکل‌گیری طبقه‌ای جدید، یعنی طبقه متوسط با ویژگی‌های ذیل گردیده است:

- بیشتر اعضای این طبقه صاحب وسایل تولید نیستند و کارگزاران بخش خصوصی یا دولتی هستند.
  - افراد این طبقه پیرو دخالت محدود در کارها و برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی‌اند و ویژگی‌های لیبرالی دارند.
  - بخشی از این طبقه متوسط متشکل از چهار قشر روشنفکران، حرفه‌ای‌ها، کارمندان و مدیران است.
- اشرف (۱۳۷۲) نیز با بررسی دقیق نهضت‌های سیاسی - اجتماعی سده اخیر، وجود دو جهت‌گیری و ایدئولوژی را در اعضای طبقه متوسط جدید آشکار می‌سازد:

- افزایش مستمر نقش این طبقه در راه‌اندازی اعتراضات و رهبری جنبش‌های سیاسی - اجتماعی.
  - حرکت دائمی از ایدئولوژی ملی‌گرایی متعادل یا افراطی به سوی ایدئولوژی چپ.
- در همین راستاست که عده‌ای معتقدند جنبش‌های اجتماعی جدید در نتیجه یک تغییر از اهداف طبقه کارگری - رهبری به اهداف طبقه متوسط جدید - رهبری تغییر یافته‌اند (Khaniki & Babaei, 2012).

روش پژوهش

جامعه هدف تحقیق، شهروندان شهرهای غرب استان تهران بودند که با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای انتخاب شدند. در این قسمت، روش کمی برای تعیین پایایی ابزار اندازه‌گیری از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است.

جدول ۳

مقادیر آلفای کرونباخ

متغیر	آلفای کرونباخ
بزرگ‌نمایی در فضای مجازی	۰.۸۷
اطلاعرسانی	۰.۷۹
نظریه پخش و جغرافیای شورش	۰.۸۳

برای رسیدن به اجماع نظر کارشناسان نیز (۵۰ نفر) و بررسی جامعه‌شناختی تأثیر فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی (آبان ۹۸)، نتایج تحلیل دور اول، در قالب یک پرسشنامه بسته ۵ گزینه‌ای طیف لیکرت (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم، خیلی کم) در اختیار کارشناسان مورد نظر قرار گرفت. آنان در این مرحله سطح موافقت خود را با هر کدام از عوامل و موارد مطرح‌شده اعلام نمودند.

جدول ۴

میانگین و انحراف معیار گویه‌های پرسشنامه

متغیر	گویه	میانگین	انحراف معیار
اطلاع‌رسانی در فضای مجازی	تا چه اندازه فضای مجازی بر شورش‌های آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟	۴.۲۰	۰.۷۶
	به چه میزان اینترنت از رسانه‌های سنتی مانند روزنامه و تلویزیون در شکل‌گیری شورش آبان ۹۸ تأثیرگذارتر بود؟	۴.۳۷	۰.۸۱
	به چه میزان رسانه‌های اجتماعی مانند فیس‌بوک، اینستاگرام، تلگرام، واتس‌اپ، در شکل‌گیری شورش آبان ۹۸ مؤثر بودند؟	۴.۳۷	۰.۷۶
	به چه میزان تلگرام بیشترین تأثیر را بر شورش‌های آبان ۹۸ داشته است؟	۴.۲۷	۰.۶۹
	به چه میزان واتس‌اپ بیشترین تأثیر را بر شورش‌های آبان ۹۸ داشته است؟	۴.۶۷	۰.۴۸
	به چه میزان اینستاگرام بیشترین تأثیر را بر شورش‌های آبان ۹۸ داشته است؟	۴.۴۳	۰.۶۳
	به چه میزان فیس‌بوک بیشترین تأثیر را بر شورش‌های آبان ۹۸ داشته است؟	۴.۱۳	۰.۸۲
	به چه میزان شما در اعتراضات به صورت مستقیم شرکت داشته‌اید؟	۴.۲۰	۰.۸۹
	به چه میزان شما در اعتراضات به صورت تماشاگر شرکت داشته‌اید؟	۴.۳۰	۰.۷۰
	تا چه اندازه پست‌هایی مانند اطلاع‌رسانی به مردم، دعوت از مردم برای شرکت در جنبش باعث مشارکت در شورش گردیده است؟	۳.۹۷	۰.۹۶
بزرگ‌نمایی در فضای مجازی	تا چه اندازه منابع اینترنتی شما را از شورش‌ها مطلع گردانیدند؟	۴.۳۰	۰.۷۰
	تا چه اندازه رسانه‌های اجتماعی آنلاین در برابر رسانه‌های سنتی (به روز بودن، وارد جزئیات شدن، عمق اطلاعات، پوشش موضوعات بیشتر) به شکل‌گیری شورش‌های آبان ۹۸ کمک نمودند؟	۳.۸۷	۱.۰۱
	تا چه اندازه سازماندهی شورش آبان ۹۸، محصول فضای مجازی بود؟	۴.۰۷	۰.۸۷
	تا چه اندازه فضای مجازی بر بزرگ‌نمایی فساد کارگزاران حکومتی در شورش آبان ۹۸ تأثیرگذار بود؟	۴.۳۰	۰.۷۰
	تا چه اندازه فضای مجازی بر نقض حقوق بشر در شورش آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟	۴.۳۰	۰.۷۰
	تا چه اندازه فضای مجازی بر امنیت ملی شکننده در شورش آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟	۴.۲۷	۰.۶۹
	تا چه اندازه فضای مجازی بر شکاف‌های قومی در شورش آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟	۴.۳۷	۰.۷۲
	به چه میزان شورش‌های مردمی در شورش آبان ۹۸ به خاطر فرصت برابر اقتصادی است؟	۴.۴۰	۰.۶۲
	به چه میزان شورش‌های مردمی آبان ۹۸ به خاطر مشارکت در امور سیاسی است؟	۴.۱۷	۱.۰۵
	به چه میزان شورش‌های مردمی به خاطر احساس نقض حاکمیت قانون است؟	۴.۳۳	۰.۹۶
نظریه پخش و جغرافیای شورش	به چه میزان شورش‌های مردمی به خاطر فساد حکومتی است؟	۴.۳۰	۰.۹۲
	به چه میزان فضای مجازی مانند تلگرام، واتس‌اپ و ... بر روی محرومیت نسبی مردم و مقایسه با وضعیت مطلوب، باعث شورش مردمی می‌گردد؟	۴.۲۳	۰.۸۲
	به چه میزان فضای مجازی در شورش آبان ۹۸، شورش در سطح محلی را به سطح منطقه‌ای و ملی تبدیل می‌نماید؟	۴.۳۷	۰.۷۶
	به چه میزان فضای مجازی در پخش اطلاعات به صورت سازماندهی شده کمک می‌کند؟	۴.۵۰	۰.۶۳
	به چه میزان فضای مجازی می‌تواند جغرافیای شورش را گسترده‌تر سازد؟	۴.۴۳	۰.۶۸

در پایان این مرحله، با محاسبه میانگین و انحراف معیار گویه‌ها، نتایج نشان داد که میانگین تمام گویه‌ها بیشتر از حد متوسط می‌باشد، بنابراین، عوامل و مواردی که بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی (آبان ۹۸) به دست آمده بود، تأیید گردید.

حال محقق به دنبال پاسخ به این سؤالات ذیل و تحلیل استنباطی تحقیق می‌باشد:

- اطلاع‌رسانی در فضای مجازی به چه میزان بر شورش‌های آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟

- بزرگ‌نمایی در فضای مجازی به چه میزان بر شورش‌های آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟
- نظریه پخش و جغرافیای شورش به چه میزان بر شورش‌های آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟

یافته‌ها

با توجه به اینکه آلفای کرونباخ برآورد سخت‌گیرانه‌ای از پایایی سازگاری درونی متغیرهای مکنون ارائه می‌دهد، در مدل‌های مسیر PLS از یک سنجه دیگر با نام پایایی مرکب استفاده می‌شود. وقتی مقدار این سنجه برای متغیری بیشتر از ۰.۷۰ باشد، متغیر مورد نظر از پایایی درونی لازم برخوردار است. همان‌طور که از **جدول ۵** مشخص است، مقدار پایایی مرکب برای تمام متغیرهای حاضر در مدل پژوهش بیشتر از ۰.۷۰ می‌باشد. بنابراین، این متغیرها از پایایی مرکب لازم برخوردارند.

جدول ۵

مقادیر میانگین واریانس استخراج‌شده

جدول (۴-۸): مقادیر پایایی مرکب

متغیر	پایایی مرکب (Composite Reliability)
بزرگ‌نمایی در فضای مجازی	۰.۷۶۶
اطلاعرسانی	۰.۸۳۸
نظریه پخش و جغرافیای شورش	۰.۸۵۱

با توجه به مقادیر حاصله برای این معیار که در **جدول ۶** قابل مشاهده است، می‌توان گفت تمامی سازه‌های مدل اندازه‌گیری از روایی همگرایی بالایی برخوردارند.

جدول ۶

مقادیر میانگین واریانس استخراج‌شده

متغیر	AVE
بزرگ‌نمایی در فضای مجازی	۰.۵۲۷
اطلاعرسانی	۰.۵۸۰

روایی و پایایی مدل اندازه‌گیری اجازه ارزیابی مدل ساختاری را میسر می‌سازد. در این پژوهش از سه معیار اساسی ضریب مسیر، ضریب تعیین و اندازه تأثیر برای ارزیابی مدل ساختاری پژوهش استفاده گردیده است که مهم‌ترین آن یعنی ضریب تعیین به شرح ذیل می‌باشد.

جدول ۷

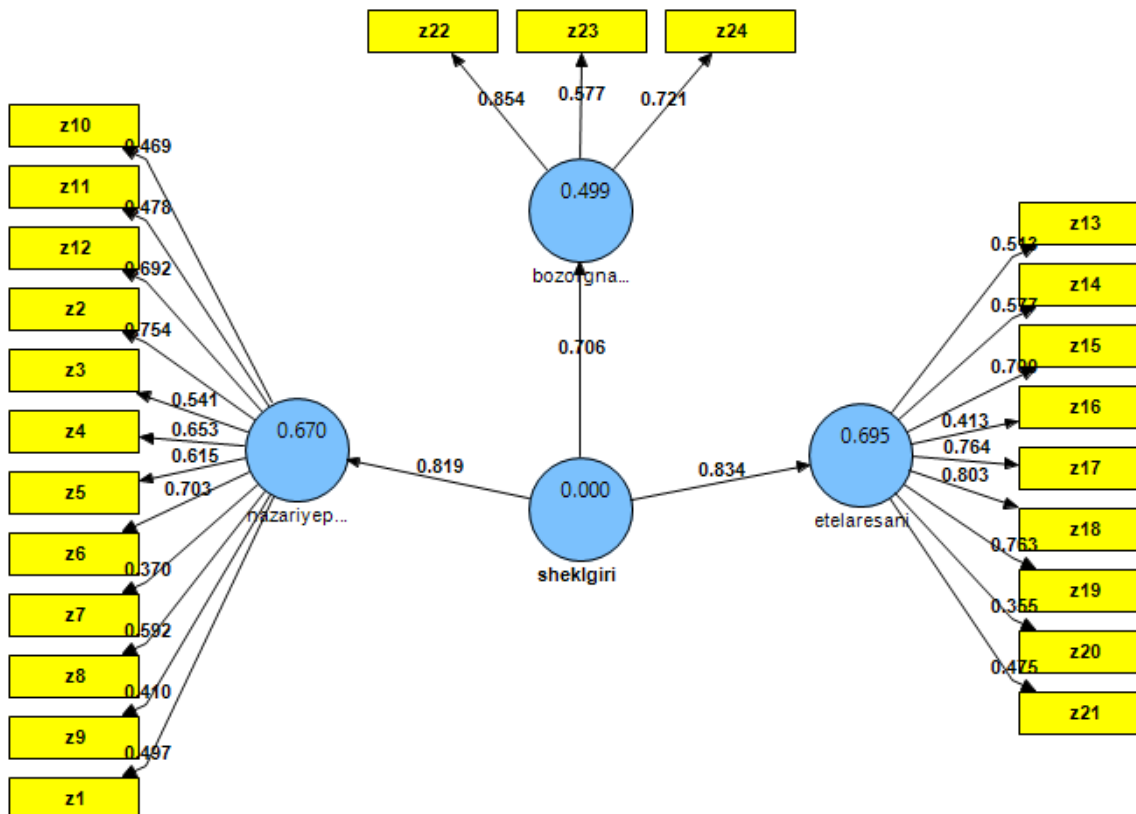
ضریب تعیین متغیرهای درون‌زای مدل

متغیر	ضریب تعیین (R Square)
بزرگ‌نمایی در فضای مجازی	۰.۴۹۹
اطلاعرسانی	۰.۶۹۵
نظریه پخش و جغرافیای شورش	۰.۶۷۰

در این قسمت با انجام تحلیل‌های مناسب به آزمون فرضیه‌های تحقیق پرداخته شده‌است. برای آزمون برخی از فرضیات از رگرسیون و برخی دیگر از مدل معادلات ساختاری با رویکرد حداقل مربعات جزئی با بهره‌گیری از نرم‌افزار آماری PLS استفاده شده است.

شکل ۱

مدل پارادایمی پژوهش

اطلاع‌رسانی در فضای مجازی به چه میزان بر شورش‌های آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟

چون ضریب معناداری اطلاع‌رسانی در فضای مجازی ۲۵.۰۹۲ بیشتر از ۱.۰۹۶ می‌باشد، می‌توان به این نتیجه دست‌یافت که اطلاع‌رسانی در فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی آبان ۹۸ تأثیرگذار است. از طرفی، با توجه به شکل ۱، چون ضریب مسیر اطلاع‌رسانی در فضای مجازی ۰.۸۳۴ به دست آمده است، می‌توان گفت اطلاع‌رسانی در فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی آبان ۹۸ تأثیر مثبت و معنادار دارد.

بزرگ‌نمایی در فضای مجازی به چه میزان بر شورش‌های آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟

چون ضریب معناداری بزرگ‌نمایی در فضای مجازی ۱۴.۹۰۹ بیشتر از ۱.۰۹۶ می‌باشد، می‌توان به این نتیجه دست‌یافت که بزرگ‌نمایی در فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی آبان ۹۸ تأثیرگذار است. از طرفی، با توجه به شکل ۱، چون ضریب مسیر

بزرگ‌نمایی در فضای مجازی ۰.۷۰۶ به‌دست‌آمده است، می‌توان گفت بزرگ‌نمایی در فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی آبان ۹۸ تأثیر مثبت و معنادار دارد.

نظریه پخش و جغرافیای شورش به چه میزان بر شورش‌های آبان ۹۸ تأثیرگذار است؟

چون ضریب معناداری نظریه پخش و جغرافیای شورش ۰.۵۷۳.۳۰ بیشتر از ۱.۹۶ می‌باشد، می‌توان به این نتیجه دست‌یافت که نظریه پخش و جغرافیای شورش بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی آبان ۹۸ تأثیرگذار است. از طرفی، با توجه به شکل ۱، چون ضریب مسیر نظریه پخش و جغرافیای شورش ۰.۸۱۹ به‌دست‌آمده است، می‌توان گفت نظریه پخش و جغرافیای شورش بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی آبان ۹۸ تأثیر مثبت و معنادار دارد.

نتیجه‌گیری

حمله سایبری به زیرساخت سوخت و انرژی کشور در آبان ۱۴۰۰ و در ارتباط با شورش بنزینی ۱۳۹۸ در کشور و تبعات آن در فضای مجازی، نشانگر ژانوس‌گونه بودن فضای سایبر در خلق فرصت‌ها و مخاطرات برای دولت و حاکمیت ملی می‌باشد. همان‌طور که بارها اشاره گردید، فضای مجازی، فضایی برساخته و مشوش است که در ابتدای هزاره سوم به‌عنوان کاتالیزور بسیاری از آشوب‌ها در کشورهای مختلف عمل می‌نماید. محققان بسیاری تأثیر فضای سایبر را بر شورش‌ها، ناآرامی‌های اجتماعی، شورش‌های شهری، انقلابات و جنبش‌های اجتماعی به تصویر کشیده‌اند، ولی این فرآیند را نمی‌توان به‌صورت یک نظریه غالب ارائه نمود. امروزه فضای سایبر و اینترنت به‌عنوان یک روزه برای احزاب سیاسی و گروه‌های سیاسی معترض و در اقلیت به تعارض سیاسی آن‌ها کمک می‌کند. گروه‌های معترض و در حاشیه مانده از طریق اینترنت می‌توانند فساد سیاسی و اقتصادی، تبعیض‌ها، سرکوب‌های سیاسی، ناکارآمدی حکومت و غیره را آشکار سازند و با برجسته‌سازی این موارد، حکومت و عملکردهای آن را به‌طور جدی به چالش فراخوانند. شاید بتوان این برجسته‌سازی فساد و ناکارآمدی دولت‌ها را مهم‌ترین کارکرد فضای مجازی در شورش ذهنی و عینی کنشگران دانست. پژوهش حاضر در این راستا و در پاسخ به سوال آیا فضای مجازی و ابزارهای آن در شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی و شورش آبان ماه ۹۸ تأثیرگذار بودند؟ فرضیه خود را که تأثیرگذاری فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی با استعانت از روش ترکیبی از نظریه "محرومیت نسبی" تد رابرت گار و پارادایم‌های شبکه‌های مجازی، نظریه "پخش جغرافیایی" هاگستراند و "چرخه شورش" گالتونگ به تصویر می‌کشد. بی‌شک، تحقیق پیش‌رو موانع بسیاری مانند بکر بودن و فقر اطلاعات میدانی را پیش‌روی خود می‌بیند، ولی تبارشناسی شورش اجتماعی در ایران در این تحقیق با استعانت از متغیرهای تأثیرگذار جامعه‌شناختی و جغرافیای شورش و استفاده تئوریک از نظریه‌های غالب علمی جامعه‌شناسی، جغرافیا و روان‌شناسی، اثری منحصربه‌فرد را ارائه می‌نماید.

در ارتباط با متغیر وابسته تحقیق یعنی شورش اجتماعی باید عنوان نمود، نظریه‌های بسیج منابع و سازماندهی در خصوص شورش‌های سینوسی صادق نیست، چرا که شورش ۹۸، طغیانی موقت و در بازه زمانی خاص بود. بنابراین مدل شورش می‌تواند سوژه‌محور باشد، نه کارگزارمحور. فضای مجازی سوژه‌ها را منزوی، پراکنده از هویت ملی و سپس در ذیل هویت و چتر جدید در می‌آورد. نظریه بسیج منابع و جنبش‌های اجتماعی برای بیان و تحلیل شورش آبان ۹۸، صائب نیست، چرا که این نظریه‌ها در خصوص جنبش‌های اجتماعی پایدار مناسب است، نه برای شورش‌های آنی در بازه زمانی خاص. بعلاوه، در نظریه بسیج منابع و جنبش‌های اجتماعی، تأکید بر اپوزیسیون مشروع جهت تغییر در ساختارهای سیاسی، داده‌ای اساسی است، ولی در ساختار سیاسی جمهوری اسلامی ایران این متغیر تأثیرگذار از دایره تصمیم‌سازی خارج است. بنابراین، محقق به جد بر این اعتقاد است که توصیف و تبیین این نظریه‌ها در خصوص شورش‌های مقطعی و غیرسازماندهی شده واجد هیچ‌یک از مؤلفه‌های نظریه‌پردازان جنبش‌های اجتماعی و بسیج منابع و نظریه‌پردازان مهم آن مانند "تیلی"، "زالد و مک‌کارتی"،

"ملوچی"، "تورین" و ... نمی‌باشد و تنها نظریه محرومیت نسبی، تبیینی تکافوکننده از وضعیت اغتشاشات سینوسی در کشور را می‌تواند یدک بکشد.

از سویی و با توجه به درهم‌تنیدگی فضا، زمان و مکان در ارتباط با موضوع تحقیق، روش‌شناسی این تحقیق با مطالعه فراوان بر متغیرهای پژوهش کمی-کیفی و با استعانت از نظریه محرومیت نسبی "تد رابرت گار" و ترکیب دو نظریه تأثیر "فضای مجازی بر تکنولوژی شبکه‌های مجازی" با استعانت از نظریه‌های شبکه و جامعه مجازی و نظریه پخش متأثر از "تورستن هاگرستراند" می‌باشد. به‌طور حتم، شورش آبان سال ۱۳۹۸ در ایران ریشه در شورش سال ۱۳۹۶ و تبعات آن دارد. شورش آبان سال ۱۳۹۸ کاملاً متفاوت با جنبش و همه‌گیری جنبش سبز در سال ۱۳۸۸ بود، چرا که مطالبه اصلی آن عدالت و برابری اقتصادی و پایگاه طبقاتی آن نیز، طبقات متوسط به پایین و فرودست اقتصادی بودند. بخش اعظمی از طبقه متوسط به‌عنوان عامل خیز هر گونه کنشی، متأثر از وقایع سال ۱۳۸۸ و تحلیل هزینه-فایده در این شورش، خود را در حاشیه قرار داد. جغرافیای شورش در کشور و اطراف پایتخت به‌خوبی مؤید خیزش طبقات کم‌برخوردار اقتصادی بود، به‌طوری‌که طبق آمار، جمعیت حاشیه‌نشین به ترتیب در شهرهای اسلامشهر، شهرستان قدس، شهریار و ملارد به‌عنوان کانون‌های اصلی شورش، به ترتیب برابر با ۵۴۸، ۳۱۶، ۳۷۷ و ۷۴۴ هزار نفر بوده است (سایت اعتماد آنلاین، ۱۳۹۸/۶/۱۲). حاشیه‌نشینی اقتصادی که البته از اوایل دولت دوم حسن روحانی و با گران شدن دلار به وجود آمد، نه تنها بعد اقتصادی بلکه ابعاد اجتماعی و سیاسی نیز داشت. بنابراین، مردم بسیاری در سه حوزه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود را به حاشیه رانده‌های فضا و میدان بازی دیدند. ماجرا از جمعه ۲۴ آبان کلید خورد. روزی که دولت به‌طور ناگهانی خبر از افزایش قیمت بنزین به دو نرخ جدید داد: بنزین سهمیه‌ای ۱۵۰۰ تومانی و بنزین آزاد ۳۰۰۰ تومانی. زمزمه گرانی بنزین البته از ماه‌ها قبل بر سر زبان‌ها افتاده بود و تقریباً هیچ کارشناسی در مورد لزوم اصلاح قیمت بنزین شک نداشت، اما دولت مدام هرگونه تصمیم در این‌باره را تکذیب می‌کرد. ساعات پایانی روز ۲۳ آبان بود که کم‌کم زمزمه تغییر بنزین در میان جامعه مطرح شد. عده‌ای به پمپ‌بنزین‌ها هجوم بردند و صف‌های طولانی در بعضی از شهرها ایجاد شد. از ساعت صفر ۲۴ آبان، خبر گران شدن بنزین به‌طور رسمی اعلام شد؛ تصمیمی که در شورای عالی هماهنگی اقتصادی سران سه قوه گرفته شده بود.

با این تفاسیر، شورش آبان ۹۸ واجد بعضی از عناصر فوق بود، اما نکته در اینجاست نظریه بسیج منابع و نظریه جنبش‌های اجتماعی که تا حدودی وامدار آن می‌باشد، قبل از هر چیز به تغییر سیاسی در سطح غیرسیستمی یعنی از طریق نهادهای دولت توجه دارد. بنابراین، تبیینی تکافوکننده از شورش‌های موسمی نمی‌تواند باشد. فراموش نکنیم هر دو نظریه عواملی مانند چارچوب‌سازی و یا ساختار فرصت‌های سیاسی را قبول دارند که این موضوعات، کارکرد و اهداف جنبش‌های اجتماعی را از آشوب‌های زودگذر متمایز می‌سازد. با توجه به نکات فوق و عناصری اقتباسی از اندیشه "تورین" به‌عنوان یکی از پیشگامان تئوریزه نمودن جنبش‌های اجتماعی، می‌توان دلایل هم‌آوا نبودن مؤلفه‌های جنبش‌های اجتماعی را با شورش آبان ۹۸ تحلیل نمود. به‌طور کلی و در خصوص بررسی سوالات اصلی تحقیق و با توجه به ضرایب معناداری می‌توان گفت، وجوه اصلی فرضیات تحقیق در خصوص شورش آبان سال ۱۳۹۸، یعنی اطلاع‌رسانی در فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی و بزرگ‌نمایی در فضای مجازی بر شکل‌گیری و گسترش شورش‌های اجتماعی آبان ۹۸ تأثیر مثبت و معنادار دارد. در نهایت، این پژوهش تلاشی برای رفع خلأ مفهومی در ارتباط با اعتراضات مدنی و تفکیک آن از سایر وجوه اعتراض مانند آشوب و شورش، با امیدواری جهت پایه‌ای علمی و میدانی برای عمق بیشتر مطالعاتی در خصوص ارتباط فضای دیجیتال و مجازی در تصعید شورش‌ها و اعتراضات است.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Andrew, J., & Biggs, M. (2006). The dynamics of protest diffusion: movement organization, social networks and news media in the 1960 sit-ins. *American Sociological Review*. <https://doi.org/10.1177/000312240607100503>
- Gurr, T. R. (1994). *Ethnic Conflict in World Politics*. Westview Press, New York.
- Khaniki, H., & Babaei, M. (2012). The impact of internet communication mechanisms on the interaction patterns of cyber actors in Iran. *Social Sciences Quarterly*, 56.
- Lotfabadi, H. (2006). National and global citizenship education along with strengthening the identity and value system of students. *Innovations in Education*, 17(Autumn).
- Masi, F. (2018). *The Changing Faces of Space*. Springer Verlag.
- McAdam, D. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press.
- McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: a Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212-1241. <https://doi.org/10.1086/226464>
- Milan, S. (2015). From Social Movement to Cloud Protesting: The Evolution of Collective Identity. *Information, Communication and Society Journal*. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1043135>
- Myers, D. J. (2000). The diffusion of collective violence: Infectiousness, susceptibility, and mass media networks. *The American Journal of Sociology*, 106(1), 173-208.
- Norris, P. (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139164887>
- Reed, D. (2014). Social movement subjectivity: culture, emotion and stories. *Critical Sociology*, 4(6), 935-950. <https://doi.org/10.1177/0896920514524607>
- Reed, D., & McAlpin, D. (2005). Extensible Resource Identifier (XRI) Syntax Version 2.0 - Committee Specification. <http://www.oasis-open.org/committees/download.php/15377>
- Sarap, M. (2003). *An introductory guide to post-structuralism and post-modernism Translated by Mohammad Reza Tajik*. Tehran: Ney Publishing.
- Tourn, A. (2001). *Critique of modernity Translated by Morteza Mardihya*. Tehran: Gam-e No Publishing.
- Vaezi, M. (2013). *Political crises and social movements in the Middle East: Theories and trends*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publishing.